

LLEGENDES D'ANDORRA I LITERATURA DE TEMÀTICA ANDORRANA ESCRITA PER AUTORS FORANS. PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XX

Tutor: Ricardo Baixeras

Elisabet Babot

Esther Guitart

Liliana Pladelasala

Carme Puig

Turi Riberaygua

Carme Vidal

Josep Maria Vila

Anna Zamora

3r. Curs. 2n semestre, juny 2025

ÍNDEX

LES LLEGENDES

1. Introducció
2. Les Llegendes d'Andorra
 - 2.1. Els amants del Roc de la forca
 - 2.2. Llegendes de l'ossa
 - 2.3. Llegendes de bruixes

LITERATURA DE TEMÀTICA ANDORRANA ESCRITA PER AUTORS FORANS. PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XX

1. **Context històric. El segle XX a Andorra**
2. *Fernando de los Rios. Reflexió després d'una visita a Andorra, l'any 1918.*
3. **Isabelle Sandy. Les primeres novel·les inspirades en Andorra**
 - 3.1. *Andorre ou les homes d'airain (1922).*
 - 3.2. *Nuits andorranes. (1928)*
 - 3.3. *La Nouvelle Andorra(1949)*
4. **Josep Maria Ballarin. Ai, Francesc, si aneu a les valls d'Andorra.**
5. **Miquel Martí i Pol. Andorra, postals i altres poemes (1984)**

INTRODUCCIÓ

El curs 2022-2023 vam iniciar un treball que tenia com a objectiu fer un estudi sobre obres escrites que tinguessin com a tema principal Andorra.

En aquesta recerca vam descobrir que fins a mitjan segle XX cap autor andorrà o resident havia escrit cap obra literària ni en vers ni en prosa. En el treball del primer curs ja vam esmentar quines podien haver estat les causes relacionades principalment amb l'aïllament en què vivia Andorra i en el fet que la necessitat de supervivència deixava poc temps als seus habitants per poder dedicar-se a treballs de tipus intel·lectual.

Durant el segle XVIII, alguns autors forans van fixar-se en Andorra. Alguns, com Francisco de Zamora, ho van fer per encàrrec de polítics espanyols que consideraven que Andorra, per la seva situació geogràfica, podia ser un pas de soldats francesos i volien tenir controlat els Pirineus.

El segle XIX va portar a les nostres valls viatgers de diferents nacionalitats que, posteriorment, van escriure les seves memòries o els records de la seva estada en el nostre país. Durant l'eclosió del muntanyisme, molts excursionistes de les dues bandes dels Pirineus van visitar les muntanyes andorranes i van publicar les seves experiències en forma de relats o en revistes especialitzades.

Davant la manca d'obra escrita, tant literària com històrica, el testimoni d'aquests viatgers i excursionistes és fonamental per conèixer com era Andorra en aquests segles i quina impressió deixava en els visitants.

Davant l'extens desert literari de creació autòctona que va viure Andorra durant molts segles, tot fa pensar que les tradicions i costums del país es transmetien de manera oral de generació en generació en forma de cançons, contes i llegendes.

Per aquest motiu, i abans de donar per finalitzat el treball d'aquest curs, hem decidit continuar avançant en la història, però a la vegada, recuperar algunes de les llegendes que formen part de la nostra història i de les nostres tradicions.

LES LLEGENDES D'ANDORRA

Tot i que avui Andorra ja és un país plenament urbà, les llegendes d'Andorra formen part d'un ric patrimoni oral que reflecteixen les creences, les il·lusions, les pors, les cabòries i els ideals de la seva gent fins fa ben poc, quan encara érem una societat agrària on comunicar-se amb l'exterior era complicat. Aquestes narracions barregen elements històrics amb la fantasia i la tradició, donant lloc a històries fascinants que expliquen l'origen de llocs emblemàtics, la presència d'éssers fantàstics o fets miraculosos. A través d'aquestes llegendes, es pot entendre millor la cultura i la identitat del país, així com els valors que han marcat la vida dels andorrans al llarg dels segles.

Les llegendes no són narracions històriques, però són un testimoni de la tradició oral transmesa durant segles i ajuden a comprendre l'ànima d'Andorra, el seu imaginari col·lectiu.

El llibre d'Àlvar Valls i Roser Carol *Llegendes d'Andorra* publicat per l'Abadia de Montserrat el 2010 recull 54 llegendes i les classifica de la manera següent:

- Llegendes del mite de Carlemany i del temps antic.
- Llegendes devotes i miraculoses.
- Llegendes de bruixes, dimonis, fades i encanteris.
- Llegendes d'éssers fantàstics.
- Llegendes d'amors i desamors.
- Llegendes de feres de la muntanya.
- Llegendes d'herois i antiherois.
- Llegendes de tresors i riqueses.

ELS AMANTS DEL ROC DE LA FORÇA.

Després d'haver llegit totes les llegendes no n'hi havia cap que em cridés l'atenció. Em va costar decantar-me per quina llegenda triar. Jo buscava les llegendes que vaig llegir a 1r de B.U.P., les de Gustavo Adolfo Bécquer, amb aquell llenguatge romàntic que em transportava a aquells llacs, ulls verds i nimfes del bosc i que em van enamorar als meus

catorze anys. Les llegendes d'Andorra que llegia tenien un llenguatge molt més narratiu i directe i no m'engrescaven gaire. Fins que a la biblioteca vaig trobar un llibre petitó de color verd clar. *"Nou llegendes"* de Carli Bastida. Aquesta autora utilitza un llenguatge molt més evocatiu i no va tant per feina. Aquí ja vaig decidir-me. Triomfaria l'amor. Escolliria la llegenda **dels Amants del Roc de la Forca**.

La llegenda dels *Amants del Roc de la Forca* explica la tràgica història de dos joves enamorats. La Peirona, una andorrana encampanada de quinze anys i el Jaumet un mosso vingut de fora i llogat a Les Bons. Comença la llegenda explicant com la Peirona s'escapa de les tasques infantils que li encomanen a casa i va amb els altres joves a les reunions de la font d'Encamp. Però un dia a la font hi troba una cara desconeguda, el Jaumet. Aquell dia els seus ulls es van trobar i allà la Peirona va sentir l'amor per primer cop: *"La Peirona no s'havia enamorat mai. De fet, ni tan sols intuïa què se sent quan un s'enamora perquè d'aquestes coses a casa no se'n parlava"*. El Jaumet, en canvi, va pujar a la font i es va barrejar sense gens de vergonya amb els altres joves. Aviat va notar, però, que a Andorra estaven poc acostumats a tractar amb gent nova, li feien preguntes malintencionades i hostils i les noies ni el saludaven. De fet, els nois li van la gracieta d'anar a caçar el tamarro. Sort, però que es va trobar els ulls de la Peirona. *"Entre aquella hostilitat a dues bandes van aparèixer de sobte uns ulls que somreien"*. I ja se sap, de les mirades i somriures van passar a les paraules i de les paraules als petons. Fins que el pare va assabentar-se'n. I ja hi som, la Peirona és castigada. *"Avui m'has fet passar la vergonya més gran de la meva vida! M'he hagut de sentir que la meva filla va amb un mosso..."* li diu el seu pare. Però l'amor triomfa. Els enamorats es veuen d'amagat a les nits. Així i tot, l'alegria no va durar gaire perquè els van enxampar.

El Jaume desconsolat i rabiüt per no poder tornar-la a veure, cala foc a la borda del pare de la Peirona. No és conscient del desencadenant tràgic que aquest fet produirà. L'endemà quan el pare s'assabenta de l'incendi, surt esfereït cap a la borda, però allà no hi queden més que cendres. I aquí tenim la tragèdia servida. El Jaume no sabia que la Peirona havia estat tancada a la borda com a càstig. Només el pare ho sabia. Quan li arriba la nova al Jaume, se sent desesperat. Ja no vol continuar vivint i es declara culpable *"he matat la persona que més estimava. Jo no puc viure. No vull. Que em condemnin a la pena més alta"* Quan li demanen quines són les seves últimes voluntats

el Jaume diu: "*penjeu-me al roc que hi ha sobre la borda de la plana. Vull ser a prop de la Peirona*" Així acaba la llegenda. Una història planera que s'explicava a l'Andorra antiga de tradició oral.

Aquí s'acabaria el treball, però pensant en la llegenda i en grans obres de la literatura universal que hem estudiat a la UIC m'adono que les llegendes apleguen temes que es van repetint, reexplicant i reescrivint. Així que he volgut fer un paral·lelisme entre *Els Amants del El Roc de la Forca* i d'altres obres relacionades amb aquesta història.

La llegenda andorrana dels *Amants del Roc de la Forca* tracta sobre un amor prohibit entre dos joves, que acaben trobant la mort en circumstàncies tràgiques. És una història que combina elements d'amor i fatalitat, temes que es troben en moltes altres obres de la literatura universal. Jo n'he triat tres per fer-ne una comparativa. No ens moquem a mitja mànega i escollim ni més ni menys que *Romeu i Julieta* del William Shakespeare. A *Tristany i Isolda* (obra medieval) i una altra llegenda, en aquest cas espanyola, que es diu *Els amants de Terol*.

Com a temes principals de la llegenda andorrana que coincideixen amb les altres obres, destacarem els següents:

1. Amor prohibit – Els protagonistes s'estimen malgrat l'oposició de les seves famílies. Com no recordar aquí a Romeu i Julieta o la mort dels amants a *Tristany i Isolda* i també en la llegenda espanyola de *Els Amants de Terol*.
2. Tragèdia – L'amor acaba en un desenllaç fatal. Igualment les obres esmentades anteriorment coincideixen en el final tràgic de l'amor entre joves i prohibit per les circumstàncies.
3. El càstig – *Els Amants del Roc de la Forca* simbolitza la pena imposada per desafiar les normes socials. A totes les obres hi ha un càstig per no fer cas de les normes imperants al moment.
4. Destí i fatalitat – Els protagonistes no poden escapar del seu destí tràgic tot i el seu amor infinit en cap de les obres esmentades.

5. Amor més enllà de la mort - en tots els casos referits l'amor continua després de la mort fins a esdevenir llegenda. En el cas dels *Amants del Roc de la Forca* el Jaumet és penjat on resten les cendres de la Peirona. En *Romeu i Julieta* les famílies s'uneixen en el dolor per la mort dels seus fills. A *Tristany i Isolda*, ella mor d'amor en veure Tristany mort, i als *Amants de Terol* els amants són enterrats junts com a símbol d'amor etern.

LLEGENDES SOBRE LES OSSES A ANDORRA

Mossèn Cinto Verdaguer, en la seva obra *l'Atlàntida* (1877) ens parla de la llegenda sobre el naixement dels Pirineus. Explica que Pirene va morir en un incendi i que Hèrcules, que estava enamorat d'ella, va col·locar pedres per fer una tomba en honor seu. I aquest monument funerari en forma de piràmide, va donar lloc als Pirineus. En aquestes muntanyes, hi vivien ossos i llops.

Anys més tard, Esteve Albert al seu llibre infantil *El ball de l'os*, publicat el 1981, torna a fer referència a la llegenda i també hi inclou la presència dels ossos que sempre han poblat aquesta zona.

A Andorra hi ha quatre llegendes que tenen l'ossa com a protagonista. Al llibre *Llegendes d'Andorra* de Ricard Fiter, publicat el 1966, hi trobem *l'ossa i els contrabandistes i la cova de l'ossa*.

La **llegenda de l'ossa i els contrabandistes**, explica que una nit fosca i freda, uns contrabandistes no van poder travessar el riu. Van sentir soroll i van veure una ossa que es trobava en les mateixes dificultats. L'ossa va llançar un tronc fins a l'altra banda del riu que va servir de pont als seus ossets i que, posteriorment van utilitzar els contrabandistes.

En aquest cas, la llegenda ens mostra que l'astúcia i el sentit pràctic de l'ossa és superior al dels humans i, a la vegada, ens humanitza l'ossa quan la presenta com una mare que té cura dels seus petits i els facilita la vida. Els humans també podem aprendre dels

animals, fins i tot dels que considerem més temuts i ferotges.

*L'ossa i els contrabandistes. Gravat de Sergi Mas en **Les llegendes d'Andorra** (Ricard Fiter, 1966).*

La cova de l'ossa

*En passar per Sant Julià de Lòria a la dreta sobre el Valira, entre les penyes del Rocafort, hi ha la **cova de l'ossa**. Així acaba la llegenda en què un pastor que veia que cada nit desapareixia un corder, va decidir atrapar el lladre i en veure que era una ossa, la va seguir fins al seu cau. L'endemà, mentre l'ossa anava a buscar el corder que servia per alimentar els seus ossets, va posar foc davant de la cova.*

L'ossa en veure que la foguera li impedia entrar on hi havia els seus fills, va posar tota la seva energia a entrar dins la cova i el pastor va aprofitar la seva desesperació per matar-la amb un cop de destrat.

En aquesta altra llegenda, l'ossa ja es presenta com un animal depredador que perjudica l'home i que cal combatre per preservar el ramat que alimenta les persones.

Àlvar Valls i Roser Carol a *Llegendes d'Andorra*, publicat el 2010, recullen dues llegendes més **L'ossa de cal Moles** i **el ball de l'Ossa d'Encamp**.

De la llegenda **de l'ossa de cal Moles**, se'n coneixen dues versions. La més coneguda explica que una ossa dreta i en posició d'atac es va plantar de manera imprevista davant dels amos de Cal Moles.

El senyor va mirar l'ossa als ulls i li va proposar un pacte: els homes no atacarien mai els ossos si aquests no atacaven les persones.

La segona versió explica que un caçador va abatre l'ossa i l'amo de cal Moles, com a agraïment, va organitzar una festa en què va repartir pa a tothom i es va acabar amb un ball.

El ball i les festes de l'ossa

El ball de l'ossa no és un tema exclusiu d'Andorra. Aquesta festa, que es celebra en diferents indrets de Catalunya i del sud de França, és probable que tingui el seu origen a l'Edat Mitjana, ja que en aquella època el culte als ossos estava estès pels Pirineus.

Les festes fan sempre referència a les osses perquè col·loquialment l'os bru era conegut com *l'Ossa, la Peluda o la Senyora*.

A Andorra, la primera referència a aquestes festes la trobem al llibre *Relació sobre la Vall d'Andorra* (1838) del frare Tomàs Junoy. Posteriorment, aquesta tradició va decaure durant molt anys i no es va tornar a recuperar fins a mitjan segle XX. El 1950, Joan Amades al *Costumari Català* va recollir que el ball de l'ossa tenia molta força a Encamp.

Actualment aquesta farsa està inclosa a l'Inventari general del patrimoni cultural del Govern d'Andorra com a bé immaterial, i des del novembre del 2022, ha estat reconeguda com a Patrimoni immaterial de la humanitat per la UNESCO.

El ball de l'ossa, estava associat a les festes de Carnaval de totes les parròquies, però actualment, només han perviscut *l'última ossa d'Ordino* que se celebra la primera setmana de desembre i *el ball de l'ossa d'Encamp* que té lloc cada dilluns de Carnaval.

El ball de l'ossa d'Encamp

El ball de l'ossa és una representació popular de teatre i dansa que escenifica la cacera d'una ossa. En aquesta festa hi apareixen diversos personatges populars com els dallaires, la *fregona* i el *fregó*, l'amo i la mestressa, i els caçadors que són els que acaben matant l'ossa.

La representació és una farsa en to crític i burlesc que recull els temes més importants que han tingut lloc durant l'any, tant a la parròquia com al país. Es una sàtira política en

què l'ossa simbolitza les dificultats que s'han produït durant l'any i que, finalment, s'han pogut vèncer.

L'ossa d'Ordino

En aquesta parròquia aquesta farsa s'ha anat perdent i recuperant al llarg dels anys. El 2017 es va donar un nou impuls a la festa que va passar a representar-se la primera setmana de desembre.

La persona que representa l'ossa va disfressada amb un cap dissecat d'aquest animal. La festa representa la unió de tots els habitants (rics i pobres) i també dels visitants que s'uneixen per matar l'ossa. Igual que a Encamp, la festa s'acaba amb un ball col·lectiu.

Les festes de l'ossa són un espai de trobada de la comunitat.

La mort de l'ossa de la representació de la cacera de l'ossa d'Encamp, a Andorra.

El ball de l'Ossa d'Encamp al Costumari Català (Joan Amades, 1952)

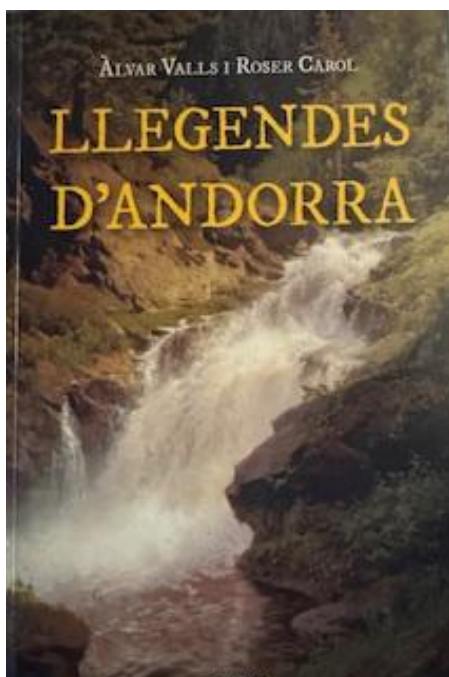
LLEGENDES DE BRUIXES

Les llegendes no tenen un autor determinat. Són transmeses al llarg dels temps a viva veu, d'avis a nets, de pares a fills..

No obstant, amb el temps, s'han fet reculls en llibres de les diferents llegendes i s'han transcrit aquets contes i rondalles explicats a través de generacions.

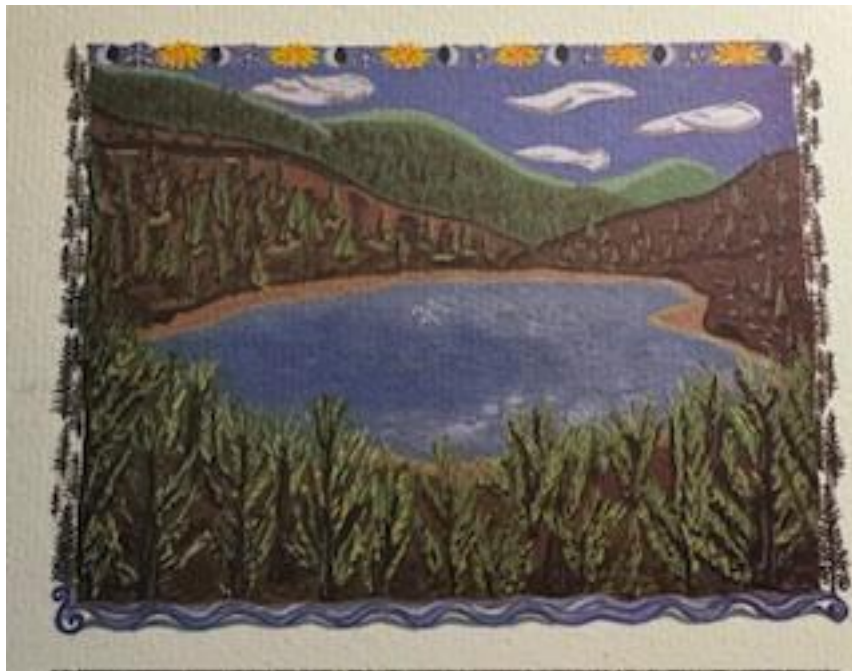
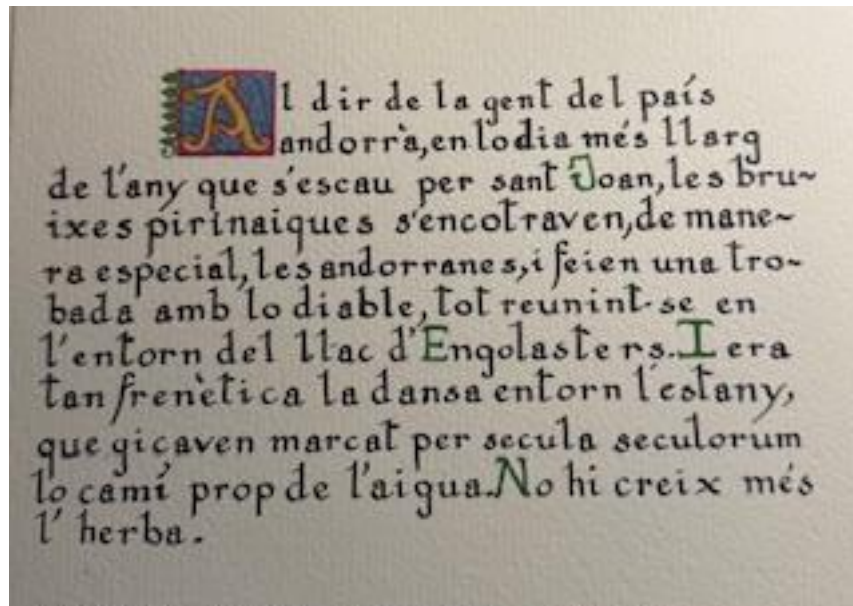
Andorra es un país ric en llegendes i s'han fet algunes recopilacions en llibres. Un dels primers, *Les Llegendes d'Andorra*, publicat per Edicions Andorranes, recull llegendes narrades per alguns escriptors, entre ells Mossen Cinto Verdaguer, Jaume Pla, Pere Canturri, Esteve Albert i altres.

Un altre llibre recopilatori més recent és *Llegendes d'Andorra* escrit per Àlvar Valls i Roser Carol, recull 56 llegendes agrupades per temàtiques.

Un altre llibre força curiós i especial és *Llegenda de les bruixes d'Engolasters*, escrit per Roger Mas. Es tracta d'una edició especial de 500 exemplars, editat en paper d'aquarel·la. Està editat com s'hi es tractés d'un manuscrit antic i cada pàgina va acompanyada d'una il·lustració.

En tots aquets llibres apareix la bruixeria i en concret es refereixen a les bruixes d'Engolasters i la seva llegenda.

Mostra de les dos primeres pàgines del llibre de Roger Mas

La bruixeria i les bruixes ha estat des de sempre una temàtica present a les valls d'Andorra i als seus voltants. Entre els segles XV i XVIII almenys 160 persones van ser jutjades per bruixeria a Andorra, vint-i-una de les quals van ser condemnades a mort. La major part eren dones.

La condició de bruixa es transmetia moltes vegades a les descendents de les condemnades. Els veïns identificaven nissagues senceres amb el crim de bruixeria, i l'estigma familiar era un dels principals motius de les acusacions que afectaven moltes filles i netes de les condemnades.

Curiosament, no eren les autoritats eclesiàstiques i religioses qui denunciaven les dones acusades de bruixeria. Les acusacions sorgien del veïnat, dels conciutadans.

Les denúncies anaven dirigides a dones que normalment vivien soles i aïllades. Eren les anomenades “remeires”, dones amb una saviesa tramesa de generació a generació, que es dedicaven a recol·lectar herbes i elaborar medicines casolanes i remeis naturals per curar malalties.

En aquells temps, en una societat tancada i rural com la d'Andorra i amb pocs coneixements de la ciència i la medicina, era habitual atribuir a aquestes dones poders sobrenaturals i molt sovint inexplicables per a la població. Se les acusava de tenir poder d'endevinació i d'utilitzar malefícis i substàncies antinaturals per elaborar pocions. La por a allò desconegut i les enveges o revenges van ser la causa de moltes de les denúncies de bruixeria.

En el mateix cas, trobem també en l'àmbit d'Andorra i les valls properes les “trementinaires”. Dones sanadores amb coneixements sobre plantes i remeis medicinals que recorrien els camins i pobles pirinencs portant arreu el seus remeis curatius. Aquestes dones, també sovint van estar acusades de bruixes i moltes portades a la foguera, motiu per al qual es solien refugiar en boscos i cabanes aïllades.

El nom de “trementinaires” deriva de la trementina. Substància que obtenien de la destil·lació de la resina dels arbres (normalment pins) i que utilitzaven com a antisèptic.

De tots aquets fets històrics, acusacions i imaginari medieval de la bruixeria, n'ha quedat constància en la cultura popular mitjançant les llegendes.

A Andorra, la llegenda més popular sobre bruixeria es la que ja s'ha referenciat:

LA LLEGENDA DE LES BRUIXES DE ENGOLASTERS

La llegenda popular es situa a Engolasters, la nit del solstici d'estiu, la nit de Sant Joan. Engolasters ha estat considerat un lloc de culte esotèric, afavorit per la creença màgica que el llac és el punt on se submergeixen les “llàgrimes” o els estels fugaços que cauen la nit de Sant Llorenç. Per això, l'etimologia popular del seu nom és “engolir estels”.

Conta la llegenda que les bruixes de tot el Pirineu es reuneixen la nit de Sant Joan a Engolasters, en un “aquelarre” frenètic i foll, presidit pel dimoni. A més de les bruixes de les Valls andorranes, es reuneixen les bruixes del Cadí, Canigó i Puigmal per participar en la cerimònia i renovar el pacte amb el dimoni.

Abans de començar l'aquelarre, cullen herbes i preparen un beuratge màgic que els proporciona poders per fer encanteris.

Després han de dormir una estona, mentre el dimoni els canvia el cor del costat esquerre al dret, per poder distingir una bruixa d'una dona corrent i els aplica un ungüent que els fa créixer pèl al pit.

A la mitjanit, formen una rotllana envoltant al dimoni i dansen nues proferint crits i començant la disbauxa.

Continua la llegenda dient que els joves dels pobles d'Andorra, atrets pel desig de contemplar les bruixes pugen sigil·losament a Engolasters per espiar-les. Però són sorpresos per les bruixes que els fan un encanteri i els converteixen en gats negres que s'enfilen per les esquenes de les bruixes i participen així de les danses.

L'endemà al matí, a la sortida del sol, els joves es desperten nus i extenuats, sense recordar res del que ha passat durant la nit anterior.

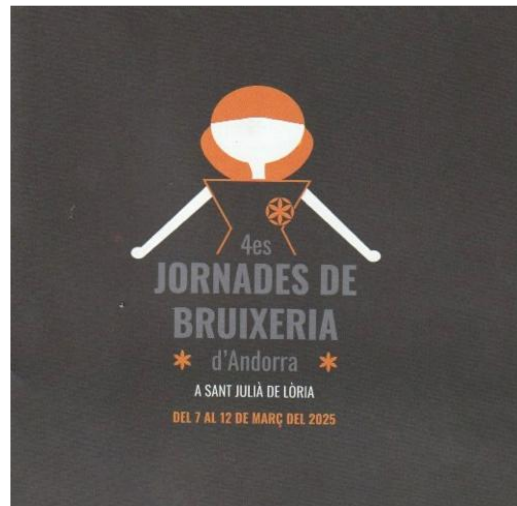

Segons aquestes llegendes, tots els llacs dels Pirineus havien estat centre de reunions de bruixes que dansaven en cercle al voltat del llac. En aquests llocs petits, muntanyosos i aïllats en aquella època, arrelaven ràpidament aquestes històries que, com hem dit, anaven passant de generació a generació.

Avui en dia ja s'han perdut òbviament, aquestes tradicions de contar rondalles a la vora del foc. Les bruixes i la bruixeria, però, segueix sent una matèria actual i força present, ja sigui en contes i activitats d'esbarjo. Segueix sent un tema que interessa i atrau.

A Andorra concretament, apart dels llibres de llegendes esmentats podem trobar:

* Les jornades de bruixeria que tenen lloc a Sant Julià de Lòria al mes de març que ja han arribat a la 4a.edició. En aquestes sessions es llegeixen llegendes, fan tallers, es venen llibres, herbes medicinals, i altres objectes esotèrics i es fan xerrades sobre bruixeria i temes relacionats.

* També trobem molt d'interès en el tema a Escaldes-Engordany. A l'any 2022, el Comú va inaugurar una ruta de muntanya, amb un itinerari anomenat "la bruixa Quela", als voltants del Bosc de les Molleres a Engolasters. A través de diferents elements instal·lats al llarg del recorregut es recuperen les creences i llegendes populars i es ret un homenatge a les bruixes i a les trementinaires del país.

La bruixeria també està present en la toponímia a Andorra.

Es curiós la freqüència de topònims lligats als dimonis i les bruixes. Es coneixen quatre indrets anomenats "roc de les bruixes" dins el Principat d'Andorra.

Un situat a Andorra la Vella, destruït per construir el parking dels magatzems Pyrénées. Un altre a Sornàs, sortint d'Ordino, altre al Puig de la Massana i per últim, potser el més conegut, a Prats a Canillo. La creença popular interpreta aquestes traces com les marques deixades per les ungles del dimoni en la seva lluita amb les bruixes i mentre queia pel roc deixà les seves ungles

marcades a la paret. El poble de Prats, començà a considerar el Roc com el lloc on les bruixes invocaven les forces del mal.

Veiem doncs que, lluny de perdre's, les rondalles i tradicions ancestrals segueixen presents d'una manera o altra avui en dia. Ara, és tasca nostra continuar treballant per mantenir la seva vigència i riquesa cultural com a part del patrimoni del país.

LITERATURA DE TEMÀTICA ANDORRANA ESCRITA PER AUTORS FORANS DURANT LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XX

CONTEXT HISTÒRIC

EL SEGLE XX A ANDORRA

A Andorra, país de muntanya aïllat per la neu i el fred durant l'hivern, el camí cap a l'obertura i la modernitat no es va encetar fins als anys trenta del segle XX.

El 1930, una societat forana va proposar al Consell General la construcció d'una central hidroelèctrica (FHASA) que abastiria d'electricitat Andorra i arribaria fins a Barcelona. A canvi de la concessió, el Consell va demanar la construcció de carreteres que permetrien Andorra sortir de l'aïllament i tenir una via d'accés cap als països veïns.

La construcció d'aquestes infraestructures, la central i les vies de comunicació, va comportar canvis molt significatius i rellevants per al país. L'arribada d'un gran nombre de mà d'obra provinent majoritàriament d'Espanya, la creació del Servei d'Ordre i l'obertura d'un banc, en són alguns exemples.

Uns anys més tard, l'esclat de la Guerra Civil espanyola (1936-1939) i la Segona Guerra Mundial (1939-1945), també van tenir una influència ben directa sobre Andorra. Molts ciutadans europeus van aprofitar la situació geogràfica i la neutralitat del país i van passar per Andorra per arribar a altres destins o per quedar-s'hi a viure de manera definitiva, com va succeir amb molts refugiats polítics provinents d'Espanya, principalment de Catalunya.

A l'arribada d'un important nombre de mà d'obra i dels refugiats s'hi va afegir el retorn de molts andorrans que havien hagut d'emigrar a França i a les zones industrials de Catalunya a causa de la important crisi econòmica que va patir Andorra a finals del segle XIX amb el tancament de les fargues. La població, que fins aquell moment era de 4.042 habitants, es va incrementar de manera molt notable fins arribar a quadruplicar-se.

Els conflictes bèl·lics i l'obertura de les vies de comunicació van facilitar l'obertura del comerç. Andorra es va convertir en una distribuïdora de mercaderies que abastia França i Espanya de productes que no es trobaven al seu país. La frontera va fer del contraban

una activitat força habitual. També molts andorrans van sortir del país per anar a estudiar i es van posar en contacte amb noves idees i formes de pensar.

Els aires de renovació i de modernitat van afectar també les institucions andorranes que, de manera tímida i incipient, van començar a demanar canvis. El 1933, un grup de joves influïts per les idees progressistes dels treballadors de la central i pel que havien viscut a Barcelona i a França, va decidir demanar els drets polítics per a tots els homes andorrans. Davant la poca resposta del Consell General van irrompre a Casa de la Vall i el 5 d'abril d'aquest any van aconseguir el sufragi universal masculí. Fins aquell moment, només podien votar els caps de casa.

Durant aquest període també es van produir enfrontaments entre el Consell General i els coprínceps a causa de les competències. El Consell General reivindicava tenir un paper polític més rellevant en les qüestions internes d'Andorra. El conflicte va acabar amb la destitució del Consell General i la convocatòria de noves eleccions. El nou Consell, escollit per sufragi universal, va adoptar un caire més renovador que el que hi havia anteriorment.

En anys posteriors, el comerç i el turisme, junt amb l'arribada de l'esquí, es van convertir en el motor econòmic del país i, a partir dels anys 60, Andorra va viure un període de bonança econòmica basada en el sector serveis. El nombre de turistes, atrets per la diferència de preu i per poder comprar productes que no trobaven als seus països, va anar creixent any rere any i va comportar l'obertura d'hotels i restaurants.

L'any 1957 es va obrir el primer teleesquí al Pas de la Casa i posteriorment, es van crear noves estacions d'esquí.

Aquesta era, de manera molt resumida, la situació que van trobar a Andorra alguns viatgers que, seguint el que havien fet en anys anteriors altres visitants, van deixar constància escrita del seu pas per aquest petit país.

Entre ells hi podem trobar escriptors francesos com Isabelle Sandy, Jean Claude Chevalier o Domènec Bellmunt; catalans com Josep Maria Ballarin, Lluís Capdevila o Francesc Viadiu. Vicent Andrés Estellés, Agustí Bartra i Miquel Martí Pol van deixar llibres de poemes que parlen d'Andorra.

En aquesta segona part del treball, parlarem sobre l'obra, en prosa o en vers, que alguns d'aquests autors van fer relacionada o inspirada en terres andorranes.

ANDORRA. UNA SUPERVIVENCIA FEUDAL

REFLEXIONS DEL SR. FERNANDO DE LOS RIOS URRUTI, SOBRE LA VIDA I LES INSTITUCIONS DEL POBLE D'ANDORRA, ARREL DE LA SEVA VISITA DEL 1918.

El Sr. Fernando de los Rios Urruti , fou catedràtic de Dret de la Universitat de Granada, i de Madrid; membre del Partit Socialista; ministre, durant la Segona República, de Justícia, d'Instrucció Pública i Belles Arts i d'Estat. Després, ambaixador a França i als Estats Units fins al final de la guerra civil.

Era el sogre de Francisco Garcia Lorca, germà del poeta.

Va visitar Andorra a l'agost del 1918 i arran de les seves observacions i reflexions, va publicar una sèrie de 4 articles al diari *El Sol de Madrid*, que després va refondre en una publicació titulada VIDA I INSTITUCIONES DEL PUEBLO DE ANDORRA. UNA SUPERVIVENCIA FEUDAL.

- **1r ARTICLE**

Al primer article, publicat el 31 d'agost, fa una exposició de la seva impressió de les valls i de l'ambient social de l'Andorra de l'època. Entra en relació amb el Jutge d'Apel·lacions Sr. Fernando VALLS TABERNER (de l'Arxiu de la Corona d'Aragó) i amb el Veguer Episcopal Sr. Josep DE RIBAS, de qui diu es un enamorat del Dret de la seva pàtria.

Fa una descripció genèrica del país, de les parròquies i dels nuclis de població. Indica que al darrer cens hi havia 4.309 habitants, 224 dels quals son espanyols i 2 francesos. L'any

del cens hi va haver 88 defuncions, 48 homes i 40 dones. Els naixements van ser 132, 82 nens i 50 nenes, i el nombre de matrimonis va ser de 30.

Analitza la forma de vida del país, diu que el 90% del territori es de propietat comunal i només el 10% es particular. Explica que el rendiment de l'agricultura és molt baix i fa referència al cultiu del tabac, que a França es paga força be. Indica també que malgrat que la terra té una baixa producció, donada la seva escassetat, és molt cobejada, i el preu de venda es molt elevat, un jornal (uns 2.200 m2) de terra de primera es paga a 70 pessetes, que equival a unes 310 pessetes per Ha.

Diu que la producció agrària es insuficient per abastir el país de l'imprescindible, i cal importar d'Espanya i de França, blat, sucre, etc.

De producció industrial, tant sols hi a una fabrica de llana a Escaldes. *A l'època ja s'havien tancat totes les fargues*

La utilització dels bens comunals permet que no hi hagi misèria a Andorra. Tothom disposa d'algun racó de terra que li permet fer una explotació ramadera de subsistència. El jornal d'un treballador del camp es de 4 pessetes i 4 àpats al dia, així com també l'allotjament, per una jornada de 10 hores diàries.

També indica que no hi a incultura i que l'ambient social es superior a l'espanyol; que la llengua oficial es el català, però que es parla francès i castellà de manera mes o menys correcta i que pel fet d'estar situada entre dos estats els andorrans poden utilitzar la llengua que més els convingui. Per poder treballar, la gent emigra a França o Espanya i això els dona un bagatge important.

Explica també que hi a escoles primàries, que depenen dels Comuns. S'ensenya en català (llengua oficial) però amb la gramàtica castellana, i això provoca dificultats pedagògiques. Diu que darrerament França s'ha preocupat una mica de l'ensenyament i ha obert 4 escoles . L'estat espanyol, en canvi ,no s'ha preocupat de res. Diu també que Catalunya intenta tenir una certa influència en la llengua però que Andorra es recelosa i no aconseguirà gran cosa.

Finalment diu que Andorra ha viscut amb una estructura antiga, però està en procés de transformació de comunitat rural cap a les noves formes orgàniques dels estats.

2n ARTICLE

El 2n article, publicat el 7 de setembre i relatiu a la històrica formació del país, fa un repàs dels diferents fets històrics documentats.

Des de l'agraïment als primers Carolingis (any 805), per l'ajuda dels andorrans contra el sarraïns, continuant pel document del 1096 en el que es cedeixen a la Seu d'Urgell les parròquies d'Ordino i Canillo, (*Sr. Miret i Sans- Noves i documents inèdits sobre la família senyoritla de Caboet i la qüestió d'Andorra. Barcelona 1918*), i continuant per l'any 1110, en què un senyor de la casa de Caboet es reconeix com a fedatari de l'església d'Urgell, pel que respecta a Andorra. Parla de les lluites a partir d'aquell moment entre l'església i la casa de Caboet i de com van anar a parar a la corona de França els drets de la casa de Caboet, per enllaços successius. Primer amb la casa de Castellbò i després amb els comptes de Foix, i finalment per la incorporació de la casa de Foix a la corona de França al segle XVI.

Diu textualment: *“La duplicidad de señores y el haber ido a incorporarse el titulo juridico de uno de ellos a la corona de Francia, es lo que ha salvado el Señorío de Andorra de la gran tormenta del siglo XVIII francés y del siglo XIX espanyol”.*

Sobre els pariatges afirma que son l'eix documental del dret públic andorrà, però que seria una errada considerar-los com a una constitució, perquè si be resolien una lluita entre senyors i fixaven uns drets entre ells, no tractaven els drets del poble.

Assenyala també com un fet significatiu de l'esperit dels andorrans, el fet d'anar a demanar a Napoleó que acceptés la quèstia que havia rebutjat per considerar-la feudal, i així poder continuar amb les relacions, per poder gaudir de la protecció de França (Decret del 27 de març del 1806).

Tot seguit parla de la base de l'organització política fins al 1866. La organització que existia fins llavors era la del Consell Obert a totes les parròquies, és a dir, una assemblea en què tenien veu tots els veïns, els que tenien “Foc”. La propietat no donava dret exclusivament, ni tampoc ser cap de família i contribuir a les despeses de la comunitat. Calia pertànyer a una de les famílies originària de les Valls, encara que no fos rica, calia representar un Foc.

Explica que la Reforma del 1866, va establir el sufragi universal, amb el qual el ciutadà intervé de forma intermitent a la vida política i administrativa, però es va suprimir l'òrgan d'acció permanent, de fiscalització continua i d'educació ciutadana, format pel comú dels veïns, que es la forma germinal de la democràcia directa.

3r ARTICLE.

El 3r. article, publicat el 14 de setembre i relatiu a l'organització dels poders del poble, parla dels Quarts, els Comuns i el Consell General.

Comenta que tot i la eliminació dels Consells oberts, encara quedaven els Quarts a 4 de les parròquies, que recollien l'estructura anterior i que representaven l'estructura més ancestral que té per missió l'administració dels bens comunals que li corresponen i del que d'això se'n derivi.

Tot seguit parla de les parròquies i de la seva organització i forma d'elecció dels consellers. Només votaven els caps de família. Tenien com a funcions l'arrendament dels bens comunals, les autoritzacions d'obertura de negocis, de l'ensenyament, del repartiment de la quèstia i atendre la beneficència, i les qüestions i dirimir sobre els conflictes que provenien dels Quarts.

A continuació analitza el Consell de les Valls, diu que es l'òrgan suprem de la vida publico-administrativa d'Andorra. Responia a la necessitat de delegar en homes escollits per les diferents parròquies funcions que concernien a totes elles i els convenia resoldre-les d'acord, en comú. Al segle XIII, ò començaments del XV, es van nomenar diversos homes de cadascuna de les parròquies als quals se'ls encomanava aquesta funció de conjunt.

Explica que s'anomena Consell de la Terra, ò Consell dels 24, perquè esta format per 4 homes de cada una de les sis parròquies, votats directament pels caps de família. No pel Consell Comunal com es feia abans de la reforma.

Parla també de la Casa de la Vall, del 1580, i descriu la seva estructura i funcions.

Comenta també les controvèrsies sobre les atribucions del Consell General que en aquella època estaven al candelero, per les necessitats de l'obertura d'Andorra . El Consell General i els Coprínceps, comenta, han tingut força discrepàncies sobre els temes de les concessions.

El Consell general, continua, s'ocupa de la gestió dels serveis públics de comunicacions, correus, telègrafs i carreteres, gestiona la seva conservació, el repartiment de la quèstia, rep els "*Estranys*", que són les taxes que pagaven des del segle XVII els estrangers i el bestiar que no era del país, autoritza monopolis, dirimeix sobre les reclamacions sobre acords dels quarts i les parròquies i emet decrets, etc.

Comenta també que els consellers cobren 10 pessetes a l'any i el síndic 80 i, per tant, la gent no l'ostenta per aquest interès.

4t. ARTICLE.

El quart i darrer article, publicat el 21 de setembre, parla del pressupost i mitjans econòmics del Consell, de les limitacions del poder constituent del poble, del poder judicial i del futur d'Andorra de cara a la seva autonomia administrativa.

Comenta que el pressupost del Consell General l'any 1918 es de 11.865,72 pessetes, que el servei de correus interior es gratuït, que el de telèfons no deixa benefici sinó dèficit. I que els ingressos s'obtenen mitjançant la contribució que sobre l'agricultura, la indústria i el comerç apliquen els Comuns segons el seu criteri. El que falti es cobreix amb una quota suplementaria.

En relació a les limitacions del poder constituent, explica que Andorra (l'any 1918) no es pot catalogar com a República, ni com a Monarquia, donat que jurídicament no és cap de les dues formes d'Estat, sinó com un "*Senyorio*".

En relació al poder judicial, comenta la singularitat de la seva estructura. Els quarts, el Comuns i el Consell, imposen sancions. Els veguers poden administrar justícia conjunta o separadament, poden també fer justícia assistits del Jutge d'Apel·lacions, que es vitalici i és nomenat alternativament pels dos senyors. Posen ser auxiliats pels batlles, que instrueixen els processos i fallen en assumptes civils. Les darreres apel·lacions es dirimeixen pel Bisbe o pel Tribunal Francès de Perpignan, segons vulgui qui apel·la, ja que el francès falla segons el dret català i el del bisbe segons el dret romà.

Comenta també que els interessos del poble, estan representats pels raonadors, que són dos membres del Consell General, la funció dels quals és acompanyar el Tribunal a les

seves sessions per tal que respectin els costums, intercedir per l'acusat, especialment si és pobre, demanant indulgència al tribunal i portar la comptabilitat al tribunal.

En relació amb el futur d'Andorra, fa una sèrie de reflexions sobre la sobirania del Consell General de cara als reptes de la modernització del país. Comenta la potestat de l'atorgament de les concessions administratives, que ha estat controvertida, i que els coprínceps s'atribueixen en contra del criteri del Consell General.

ISABELLE SANDY

Durant la primera meitat del segle XX, a Andorra seguia existint un vast desert literari. Cap andorrà o resident havia escrit o almenys publicat, cap text inspirat en el Principat. Afortunadament, Isabelle Sandy, una dona ariegesa que va arribar gairebé per casualitat al país per escriure un article sobre el contraban, va escriure una trilogia inspirada en les recòndites valls que, pel fet de trobar-se aïllades i amb un difícil accés durant l'hivern, s'havien mantingut encara força preservades.

Sandy va ser la successora dels primers viatgers que havien arribat a Andorra anys abans i que, posteriorment, en retornar al seu país d'origen, van escriure en forma de relat les memòries o els records de la seva estada entre nosaltres. La diferència, però, és que ella ho fa en forma de novel·la i amb una mirada femenina.

El 1922, després del seu primer viatge al Principat, va publicar un parell d'articles en diaris pels quals treballava que va titular *Le voyage en Andorre*. El 1934, a la monografia *Le Comté de Foix: "Une vassale du Comté de Foix*, va dedicar un capítol sencer a Andorra.

Sandy és el pseudònim que Isabelle Fourcade va escollir per signar la seva obra literària i ho va fer en homenatge a Georges Sand, a qui admirava.

Després de publicar els seus articles de temàtica andorrana, va escriure tres novel·les inspirades en el nostre país. La primera, *Andorra ou les homes d'Airain* (1922) va aparèixer publicada en quatre parts a la *Petite illustration*, una revista setmanal subtitulada: *Revue hebdomadaire publiant des romans inédits et les pièces nouvelles jouées dans les théâtres de Paris*. Contenia il·lustracions d' *André Devambez*.

La va seguir *Nuits andorranes* (1938), il·lustrada per Leon Fauret que, per la seva brevetat, va ser publicada en una sola entrega per la mateixa revista el 1938. *La nouvelle Andorra* (1949) va completar la trilogia. En aquests anys, Sandy era una prolífica autora molt reconeguda a França. El 1922 va rebre el Premi Nacional de les Lletres per la novel·la *Dans la ronde des faunes* i el 1933 va ser nomenada cavaller de l'ordre de la Legió d'honor.

Les tres novel·les, escrites en francès, van ser traduïdes al català entre l'any 2009 i el 2013. Durant molts anys, l'obra de Sandy va passar força desapercebuda fins que un grup de ciutadans encapçalats per Bartumeu Rebés, va decidir reivindicar la seva obra andorrana.

Posteriorment, Andorra li ha dedicat dos carrers, un a Escaldes-Engordany i un altre a Andorra la Vella.

Les tres obres ens ofereixen una imatge novel·lada, però ben fidedigna, d'un país que s'obria a la modernitat i que acollia la primera arribada de turistes. La trilogia andorrana va contribuir a fer que un petit país del Pirineu, fos conegut a França i, especialment, a París.

LES HOMMES D'AIRAIN- ELS HOMES D'ARAM (1922)

Resum del llibre

Andorra o els homes d'aram gira al voltant de la família Xiriball, una antiga nissaga pagesa andorrana que viu a la Solana. Els patriarques són l'Anton i la Lola. La Lola, fent-se passar per malalta, domina des del llit la vida familiar a través d'un forat al terra. El fill del matrimoni, Joan, viu amb la seva segona esposa, Maria, que és tractada gairebé com una serventa. Junts tenen dos fills: el Cisco (l'hereu) i l'Àngel.

La història comença amb la mort del Cisco, assassinat durant una operació de contraban. Aquest fet desencadena una sèrie de sospites, tensions i canvis dins la família. El personatge del Nyerro, fill del primer matrimoni del Joan, emergeix com una figura fosca, ambiciosa i potencialment perillosa, fins al punt que es creu que ell mateix podria haver traït el Cisco. Era conco, s'havia quedat a viure a la casa pairal i pretenia ser l'hereu de les terres de la Solana.

La Maria i la Conxita, la jove cigarrera enamorada del Cisco i embarassada del seu fill, fan costat a l'Àngel, que és enviat primer a estudiar a Escaldes i després al seminari, on viu un amor innocent amb la Paquita. Paral·lelament, la Conxita dona a llum la Coloma, però el costum de no criar els fills bords a les famílies obliga el Joan a abandonar la nena a l'hospici de la Seu.

Conxita era òrfena de mare des dels tres anys, estomacada des de llavors pel seu pare, gran bevedor d'absenta i per un germà violent. La mort del pare i la mort inesperada del seu germà van fer la Conxita una de les pubilles més riques d'Andorra.

Amb el temps, l'Àngel creix i decideix tornar a casa i assumir el paper d'hereu. La Conxita i ell acaben casant-se per conveniència familiar i econòmica, tot i el dolor que ella encara arrossega per la seva filla perduda. Finalment, l'Àngel esdevé cònsol d'Andorra i la família recupera la seva posició de poder. Tenien 4 fills, el Joan va considerar que la seva jove necessitava ajuda per cuidar la canalla i es va oferir per anar a buscar ell mateix una minyoneta a la Seu. Va fer jurar a la Conxita que amagaria les seves emocions i lluitaria contra el seu amor.

La història clou amb un gest de redempció del Joan, que promet dotar la minyoneta, que és en realitat la Coloma, com a compensació pel seu passat.

Opinió personal

El llibre *Andorra o els homes d'aram* m'ha semblat molt interessant perquè ajuda a conèixer com era la vida a Andorra fa cent anys. Llegint-lo, he pogut entendre millor els costums, les tradicions i les dificultats que tenien les famílies andorranes d'aquella època, especialment les que vivien a la muntanya.

També m'ha agradat perquè mostra com era la societat, amb les seves normes molt estrictes, el pes de l'honor familiar i la importància del contraban per sobreviure. A més, la història de la família Xiriball, amb tantes emocions, conflictes i secrets, manté l'interès al llarg de tota la novel·la.

NUITS ANDORRANES- NITS ANDORRANES (1938)

“Us parlaré de l'esplendor de les nits andorranes quan el segle les cedeix a l'eternitat: Així comença la novel·la *Nits andorranes* i en aquesta primera frase l'autora ens posa en antecedents sobre dos dels temes principals al voltant dels quals gira aquesta obra que ocupa poques pàgines: la nit i la meravella del paisatge andorrà que encara ha quedat força preservat de la modernitat i de l'especulació.

El títol de la novel·la ens descriu la importància que té per al protagonista la nit. Un malaurat accident de cotxe que va tenir lloc a l'Ospitalet, va deixar el Joan Moles orfe de pare i va estroncar la seva joventut. A conseqüència de l'accident, un jove hereu instruït i ben plantat queda desfigurat i només la foscor de la nit li permet ocultar la deformitat física del seu rostre a la resta de la societat. L'autora ho descriu amb aquestes paraules: *Havia trencat tots els lligams que l'unien a la bella joventut andorrana, camperola i esportista, a la qual amagava tossudament la visió de la seva terrible màscara.*

Joan Moles, de manera voluntària, viu aïllat i defuig el contacte amb qualsevol persona que no sigui el seu germà Cisco, la cunyada i el nebot amb qui comparteix la casa i la vida.

El complex i el sentiment del Joan reproduceix el de la pròpia autora que es va cremar una part de la cara quan era petita mentre jugava vora de la llar de foc. És fàcil, per tant, adonar-se que Sandy coneix bé les emocions i el patiment que experimenta el protagonista. També ella es devia aïllar i buscar refugi en els llibres i és possible que l'escriptura li servís de catarsi.

Joan Moles busca ocultar el seu rostre, però sense renunciar al meravellós paisatge i la tranquil·litat que li ofereixen les nits andorranes. Encara que sigui de nit i de manera solitària, Joan Moles gaudeix de la natura i la valora. *D'ençà de la desgràcia calla i només surt de nit, com els ocells que el sol espanta. I com frueix llavors de la natura! Quina comunió entre ella i ell ! les nits d'Andorra no són negatives com les altres nits del mon, no són pas absència de llum, absència de soroll, repòs, sinó que estan fetes duna claredat diferent que neix de les deus, dels torrents, dels rierols i de les fonts innumerables, com el foc neix de les pedres precioses i fins i tot el cantell de les pissarres brilla en la foscor amb el mínim pretext".*

Quan el sol s'aixeca, però, li urgeix *tornar a casa, retrobar la cambra fosca i sense mirall, l'atmosfera quotidiana, els llibres, els llibres que permeten evadir-se".*

La novel·la, publicada l'any 1938, en plena Guerra Civil espanyola, recull l'arribada de refugiats que arriben a Andorra amb la intenció de quedar-s'hi o de marxar cap a França. Entre aquests nouvinguts s'hi troba la Soledad, una atractiva noia andalusa per qui el Joan se sent fortament atret. Per poder tenir la seva companyia accepta fer-li de mestre i també de guia d'esquí. Tot i que aviat s'adona que el seu amor és impossible, li fa descobrir que pot fer una vida normal sense tenir en compte la seva aparença física.

A *Nits andorranes* hi trobem altres temes que l'autora ens anuncia des del primer paràgraf. [...] **que cap soroll de motor no amagui el plany dels torrents i el pas descompassat de les mules guarnides amb picarols de coure.** La por que l'arribada del progrés i de la modernitat trenqui l'encant i la màgia de la muntanya i de la natura, és un tema recurrent al llarg de la novel·la. En diverses ocasions manifesta el seu malestar pel mal que l'anomenada civilització pot fer a la natura i el paisatge. En un moment en què Andorra fa molts passos cap a l'especulació i el canvi del mon rural a l'urbà, Joan Moles recorda que *no s'ha de preferir l'or a la llibertat.* També fa referència a la construcció de

la carretera que uneix Andorra amb França i s'hi mostra contrària ja que creu que la modernitat farà perdre els valors ancestrals de les persones i la bellesa de la natura que envolta la vall: *l'últim país del món que vivia fora de la boja civilització moderna, s'hi ha obert perillosament [...] Només els hotels hi guanyaran amb la carretera.*

En una altra ocasió, fa la reflexió següent: *-Dos avions que venen de França en direcció Barcelona. Abans no se'n veia cap. [...] abans es vivia sanament, raonablement. Els nostres morts no saben com n'eren de feliços*

Sandy s'adona que *el bon pastor* es deixarà portar per la riquesa i perdrà la seva innocència. El seu gust per la natura i la preservació dels costums dels Pirineus, van fer que Sandy fos considerada una autora amb un marcat accent regionalista. No resulta sorprenent que una noia nascuda en un petit poble de l'Ariège, però que va viure la major part de la seva vida a París, valori els seus orígens i l'immens patrimoni que ofereix la natura, la muntanya i els costums ancestrals dels quals es mostra una ferma defensora. *Els cims són rosa i encara conserven la seva cara d'argent blau, vellutada com prunes fresques.*

Aquesta novel·la curta ens ofereix una visió ben completa de l'Andorra de l'època i de les vicissituds dels homes i les dones d'aquell temps. Hi trobem contrabandistes; l'arribada de l'electricitat després de la construcció de FHASA; la vida dels pagesos; l'incipient esport de l'esquí abans de la construcció dels remuntadors o la construcció de les carreteres. El Joan, home cultivat i que valora l'art, amaga la imatge del Crist de la Cortinada per evitar que no la robin o que no se l'emportin fora d'Andorra. Fa referència també a la Reforma del 1933 que va atorgar el dret de vot a tots els homes de més de vint-i-cinc anys.

La figura de la dona andorrana de l'època, submissa i abocada als fills i a la feina de la llar, és representada per la cunyada que té cura del Joan i de tota la família i ho fa amb humilitat i abnegació. Tot i que tots la tracten amb afecte, ella se sent com una ciutadana de segona categoria pel sol fet de ser dona.

L'autora clou l'obra amb un final esperançador. Finalment el Joan accepta els consells que li donen els amics del seu pare i decideix sortir de la foscor de la nit i retornar a la

vida. Sandy ho explica mitjançant una referència bíblica. *I tots aquests ritus li semblaven bons al Joan Moles d'Arcavell, a aquell que sorgia de la tomba com Llätzer.*

LA NOUVELLE ANDORRA- LA NOVA ANDORRA (1949)

Aquesta novel·la, publicada vint-i-set anys després que els *Homes d'aram*, recupera la història de la família Xiriball, que havia estat la protagonista de la primera novel·la que Sandy va dedicar a Andorra i tanca la trilogia que aquesta autora va dedicar a aquest país.

A la *Nova Andorra* retrobem la següent generació d'aquesta família que ara, està guiada per l'Angel Xiriball. Tot i que és possible llegir les dues novel·les per separat i trobar sentit en cada una d'elles, és interessant veure-les en conjunt ja que això ens permet veure els canvis i l'evolució que ha experimentat el Principat en aquesta trentena d'anys en què el món ha canviat i Andorra també ha experimentat una important transformació.

La Nova Andorra recull la transformació que comença a experimentar el país que ha iniciat la modernització i avança amb passos de gegant cap al progrés.

Malgrat aquests avenços, l'autora recull els costums ancestrals que la majoria de la població encara respecta i vol preservar. Ens descriu amb molt detall l'aplec de Meritxell i la devoció que sent el poble per la seva patrona. També ens mostra les cases andorranes tradicionals, fosques i fredes, construïdes en carrers estrets. *"unes quantes finestres, allunyades pel gruix de les parets, estaven col·locades a la banda de dalt, com si fossin vitralls. Només deixaven passar una claror trista i glauca"*.

Durant la segona meitat del segle XX, Andorra havia viscut una important arribada d'immigrants que, barrejats amb els mateixos andorrans i amb els primers turistes, van configurar una nova societat molt més oberta, pròspera i moderna que l'anterior. A la novel·la hi trobem una galeria d'aquests personatges diversos que conviuen i interactuaven seguint les seves pròpies característiques, desitjos i afanys.

Un dels protagonistes, el Targa, supervivent de camps de concentració, arriba a Andorra després de recórrer diversos països europeus i busca desesperadament una pàtria pròpia; un país que l'aculli i que li ofereixi una pau que mai ha trobat enlloc. Per ell,

Andorra és *l'arcàdia* o el paradís somiat on ha de trobar el repòs i plantar les arrels. *Queda't a Andorra, [...] aquest país tracta bé la gent.*

Vull tenir un país legalment, amb papers, com tothom... la pàtria és allà on s'és lliure i feliç...

Aquest personatge, a qui anomenen *Llepassang* a causa de la seva manca d'escrúpols, és un contrabandista amb un afany desmesurat pels diners que no dubta a fer negocis bruts amb gent tan avara i interessada com ell mateix. Pensa que amb diners podrà aconseguir la nacionalitat i comprar una pàtria. Per demostrar que estima Andorra comença a construir una piràmide dedicada a la Verge de Meritxell. El final del Targa, igual que la seva vida, és dramàtic ja que tant ell com el monument queden sepultats per una allau. Finalment, va aconseguir que sobre la seva làpida s'hi inscrivés l'epitafi: Targa, andorrà 1947.

L'obsessió del Targa per deixar de ser un apàtrida li serveix a Sandy per mostrar dues idees contraposades sobre Andorra. D'una banda la presenta com un bon lloc on poder viure. De l'altra, fa una crítica a les dificultats que existien per obtenir la nacionalitat andorrana: *Aixecava el fràgil i paradoxal monument a la terra que no volia saber res d'ell...313.*

L'obsessió que travessa tota la novel·la és el preu de la identitat, conclou Chevalier: «Si pensem en la quantitat d'immigrants –a Andorra, però també a Europa– que viuen i sovint moren amb l'única idea de ser acceptats com a ciutadans de ple dret en els seus nous països, veurem que Sandy s'ha anticipat en quasi sis decennis a un dels grans temes de la modernitat» *Imma Tor. Isabelle Sandy, viatgera a Andorra.*<https://revistaportella.com/isabelle-sandy-viatgera-a-andorra/>

Com a contrast amb la vida nòmada i poc afortunada del Targa, la família Xiriball, propietària de la Solana, representa encara els valors ancestrals de la vella Andorra que valora per sobre de tot l'honor i el bon nom de la família i que guarda els secrets en el racó més amagat del cor. El capítol en què l'autora descriu els Xiriball porta per títol *la Sagrada Família* amb el qual fa, de nou, una al·lusió religiosa que simbolitza els valors pels quals es regeixen.

Tot i això, la modernització del país també ha arribat a cal Xiriball que ja no basa la seva economia en la feina del camp i la ramaderia sinó que aprofita els anys de bonança econòmica per fer negocis amb el comerç i la compra de mercaderies encara que, a diferència dels contrabandistes, ho fa de manera legal. La construcció de les vies de comunicació i l'arribada del turisme ha fet possible que emergís una nova classe social més benestant que es pot permetre viure amb força comoditat.

A la Nova Andorra l'Àngel Xiriball, s'ha convertit en el cap de casa i en un home respectat per la comunitat. Hi retrobem també la Conxita, la seva dona que, tot i que té un secret amagat, representa els valors tradicionals de la dona que viu a l'ombra del marit i que té cura de la família. A la mateixa casa hi viuen els fills del matrimoni i també la Coloma, una antiga serventa a qui la Conxita fa casar amb un home més gran que ella no estima.

Quan la Coloma es queda viuda, retorna junt amb la seva filla Soledat a casa dels Xiriball on són acollides com si fossin de la seva família. Tot i que aquest és el secret que es rebel·la al final de l'obra, els lectors de la primera novel·la ja coneixen el que els Xiriball intenten ocultar que la Coloma és, en realitat, la filla de la Conxita i el Cisco, el germà gran, ja mort, de l'Àngel Xiriball.

La Soledat, jove i molt bonica, és un esperit lliure que no accepta els constrenyiments que li imposa la societat més retrògrada d'aquell temps. Quan els Xiriball s'adonen que el seu comportament els pot causar maldecaps, no dubten a portar-la al convent de la Seu d'Urgell.

Un altre personatge que de ben segur respon a un determinat perfil de la societat d'aquell moment és el del Josep Fontclar. Un andorrà que retorna al seu país després d'haver viscut a Barcelona i d'haver descobert el món. Solter, amb diners i atractiu crida l'atenció de les dones i, en especial, de la Coloma que pateix un enorme desengany quan s'adona que està enamorat de la seva filla, la Soledat. No resulta difícil endevinar l'atracció que una noia jove i bonica podia exercir sobre un home de món, vividor que torna al seu lloc d'origen per fer-hi negocis i establir-s'hi.

La fugida de la Soledat amb un jove de la Seu fa que el Fontclar els persegueixi amb el seu cotxe i es produeix un accident que els deixa ferits a tots. Davant l'evidència, el

Fontclar deixa que la Soledat compleixi el somni de convertir-se en ballarina i marxi a viure a Toulouse.

Després de l'accident, el Fontclar es refugia en la Coloma que l'atén mentre es recupera de les cremades. Una vegada més, l'autora fa referència a l'incident que va patir quan era petita, però tot i les seqüeles dramàtiques, opta per donar un final positiu a la novel·la ja que tothom recupera la seva vida de la manera més planera i previsible possible.

Els personatges que apareixen a l'obra són un reflex de la societat andorrana de la segona meitat del segle XX. Les dones comencen a obrir-se i a tenir pensaments i personalitat pròpia. Pel que fa als tres personatges masculins, amb personalitats i maneres de fer ben diferents, ens mostren la manera diversa de fer negocis que existia en aquells moments a Andorra.

Tots tres es dediquen al contraban, que era una manera força habitual de fer diners o de guanyar-se la vida a Andorra, però tots ho fan seguint el seu tarannà. El Targa representa el contrabandista i passador atrevit i avar que travessa la muntanya jugant-s'hi la vida i que no dubta a abandonar un viatger en plena muntanya quan veu que li serà impossible continuar el viatge.

El Targa li retreu a Fontclar, la diferent manera que tenen de fer negocis: *Vos guanyeu els diners fàcilment: al vostre despatx, al cafè, una xerrameca aquí, l'altra allà...un cop de telèfon i ja està.*

- Demà sigues al cafè de la plaça... tinc un comprador de cinc-cents parells de el mitges de seda a Barcelona... Ep! Mitges de seda comprades correctament ... el contraban andorrà és honrat, no ho oblidis, Targa! Guanyar, sí! Però no pas robar!

L'Àngel Xiriball, igual que el Jep Fontclar, també aprofita que Andorra és terra de frontera per fer negocis, però ho fa de manera legal, discreta, sense fer soroll. Defensa sempre l'honor de la família. Per ells, les aparences són més importants que els sentiments.

També en aquesta novel·la es fa una lloança de la natura. El Targa sent la bellesa de l'albada fins a estremir-se de plaer.

Era un dia d'estiu tan esclatant que hauria arrencat claror de les pedres i somriures dels desesperats. Com que havia plogut a trenc de dia, els grans mantells d'òques lluien a la falda de la muntanya com cuirasses que els reflexos del sol parcel·laven d'atzur. Semblaven escuts gegantins enganxats sobre les muntanyes coronades de noblesa. 313.

Com ho demostra el paràgraf anterior, el llenguatge que utilitza Sandy, és ric i literari. Quan fa referència a la natura evoca els colors, utilitza metàfores, comparacions i figures retòriques que donen sentit literari i riquesa a la descripció. Quan el Fontclar recorda la Soledat, ho fa amb aquestes paraules: *El nacre tendre de les gaverneres, els cabells desordenats i sedosos de les clemàtides que la brisa agitava, la rialla de les merles més pura que la seva. 313.*

CONCLUSIÓ

Isabelle Sandy, escriptora prolífica que va abordar tots els gèneres narratius, era una enamorada del Pirineu i de la terra on va néixer. Capaç d'observar amb ulls de ciutadana parisenca les meravelles que oferien els paisatges de muntanya ens en va deixar unes descripcions literàries que delecten el lector. El paisatge, omnipresent i majoritàriament idíl·lic, no sempre és favorable. També és el lloc on es produeixen accidents mortals i al qual els contrabandistes han de fer front per guanyar-se la vida, però no és hostil i sempre és un refugi per als personatges que recorren la novel·la.

Com a persona culta i cultivada, va observar la societat i el país dins el seu context i la va emmarcar en la seva història, els seus costums i les seves tradicions. La seva trilogia és, per tant, un testimoni històric d'una època en què Andorra estava en ple període de canvis i de transformació.

També els personatges van canviant i evolucionant a mesura que transcorren els anys. L'Angel Xirriball que a la primera novel·la és un nen d'onze o dotze anys, a la *Nova Andorra* és el cap de casa que continua la nissaga actuant amb seny i prudència, conscient que ha de mantenir el bon nom i el prestigi de la família. Com a contraposició, els personatges aliens a la família que es deixen seduir pel diner fàcil, l'amor impossible, el joc o altres costums poc recomanables en la societat d'aquell temps.

Les seves històries tenen un rerefons romàntic i a la vegada, religiós i moral. Sempre triomfa l'amor, però també la veritat i el sentit comú.

Al nostre entendre, però, el missatge que transcendeix totes les novel·les i que l'autora vol enviar al lector és que cal protegir la natura, conservar-la, preservar-la i evitar que el progrés i l'avarícia acabin destruint el tresor més gran del país: la terra, la muntanya i la natura.

Josep Maria Ballarín “Ai, Francesc, si aneu a les valls d'Andorra”

Biografia de Josep Maria Ballarín

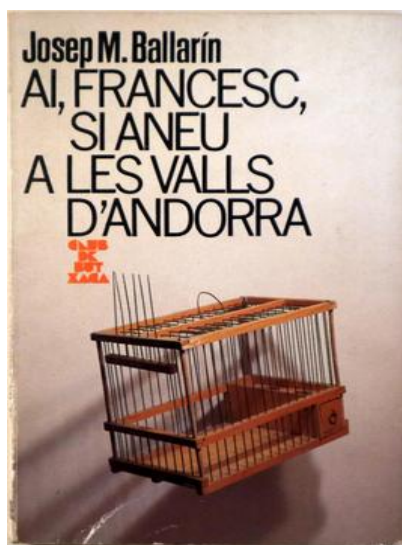
Josep Maria Ballarín i Monset va néixer a Barcelona l'any 1920 i va morir a Gósol l'any 2016. Tot i que de jove va començar estudis d'enginyeria, va acabar decidint seguir la vocació religiosa i es va fer capellà.

La seva vida com a mossèn es va desenvolupar sobretot al Pirineu, especialment a Gósol i al Berguedà, on es va integrar molt en la vida rural i de muntanya. Aquesta experiència va marcar molt la seva manera de veure el món i també d'escriure.

Ballarín no només feia de capellà, sinó que també va escriure força llibres. Un dels més coneguts és *Mossèn Tronxo*, on amb molt d'afecte i humor parla de la vida d'un capellà rural. El seu estil combina moments de reflexió amb tocs d'humor i molta proximitat.

A part d'escriure llibres, també col·laborava amb diaris i participava en tertúlies. Era conegut per dir les coses tal com les pensava, sense massa filtres, i defensava una Església més oberta i propera a la gent. Molta gent, creient o no, el respectava pel seu caràcter tan humà i senzill.

En resum, Josep Maria Ballarín va ser una persona molt estimada que va saber transmetre la fe i la vida amb una gran naturalitat.

Resum del llibre

Ai, Francesc, si aneu a les valls d'Andorra

En aquest llibre, Josep Maria Ballarín escriu com si li parlés a un capellà jove, en Francesc, que està a punt d'anar a viure a les Valls d'Andorra. A partir d'aquesta excusa, l'autor aprofita per parlar de moltes coses més profundes.

El llibre no només dona consells pràctics sobre com viure a Andorra, sinó que acaba sent una reflexió sobre la vida, la fe i la relació amb la natura i la gent del país. A través del viatge del pare Francesc, veiem com el contacte amb la muntanya, la calma i les persones senzilles ajuda a retrobar la pròpia vocació.

Andorra no és només el lloc on passa tot, sinó que gairebé es converteix en un personatge més. Amb les seves muntanyes, camins i silencis, fa que tot es visqui amb una altra intensitat, amb més profunditat. El paisatge convida a pensar i a viure d'una manera més autèntica.

Al llarg de les pàgines, Ballarín ens presenta també algunes persones del poble, amb poques paraules però amb molta vida. I tot plegat està escrit amb un estil molt proper, amb frases senzilles però que sovint fan pensar. No hi ha grans accions ni històries complicades, sinó petites reflexions plenes de tendresa i veritat.

El llibre de Josep Maria Ballarín *Ai, Francesc, si aneu a les Valls d'Andorra* és una obra breu, d'unes 100 pàgines, formada per 29 capítols, tots ells molt interessants. El relat comença explicant la història de com Sant Francesc baixa del cel a la terra, i cada capítol estableix una connexió especial amb algun personatge d'Andorra que Sant Francesc coneix durant la seva estada al nostre país.

El llibre recull anècdotes molt curioses, com els problemes amb els passaports per travessar la frontera. Un capítol que em va fer riure especialment és aquell en què explica com, per primera vegada, veu unes escales mecàniques en funcionament, en un centre comercial —podem imaginar que eren les famoses escales del Prisunic, les primeres que hi va haver a Andorra.

També destaca el capítol on Sant Francesc es creua amb un grup de filipins, que trobo molt original. Tots sabem amb quina naturalitat el personal filipí que viu a Andorra acaba sovint les frases amb “senyor” o “senyora”.

En resum, és un llibre que no només parla d'un viatge a Andorra, sinó d'un viatge interior, de tornar a allò essencial.

Valoració personal

Aquest llibre m'ha agradat força perquè fa pensar sobre coses importants d'una manera molt natural. No és un llibre complicat ni ple de grans paraules, sinó que explica sentiments i reflexions amb molta senzillesa.

M'ha fet reflexionar sobre com vivim avui en dia, sovint amb presses, i sobre com ens oblidem de gaudir de les coses petites, com el silenci, el paisatge o la convivència amb la gent senzilla.

També m'ha agradat molt la manera com Ballarín parla de la fe, sense imposar res, només compartint vivències i emocions.

Crec que és un llibre que pot agradar a tothom qui tingui ganes de desconnectar una mica del soroll de cada dia i mirar la vida amb una mica més de calma i profunditat.

MIQUEL MARTI POL – ANDORRA

Miquel Martí Pol (Roda de Ter, Osona 1929-2003) poeta, escriptor i traductor, és un dels poetes en llengua catalana més llegits del segle XX.

Podem dir que Miquel Martí Pol era un viatger sentimental, que es desplaçava per gust, i la primera vegada que va visitar Andorra, el 1952, era un turista “d'importància imperceptible, ...d'activitat irrellevant” “uns més entre els milers de turistes que envaeixen Andorra”.

Miquel Martí Pol va estimar intensament l'Andorra de la dècada dels seixanta, que és quan hi va fer estades llargues, hi va passar setmanes i fins i tot mesos de vacances, i descriu un país de grans contradiccions *ja prefigurava el monstre actual. Quan el que veig no m'agrada, se que tinc el recurs d'alçar els ulls i contemplar les muntanyes.*

De seguida es va adonar que *a Andorra hi ha mes residents que andorrans*, tot i això, Miquel Martí Pol creu en una andorranitat proverbial, *un moviment d'admiració i d'afecte en vers Andorra com a país... i un respecte per les seves institucions , els seus costums i la seva gent.* També té un discurs polític quan diu que com Andorra, Catalunya, és víctima d'agressions més o menys subtils que demanen de cadascú una autoexigència constant. Són paraules sàvies i ponderades, quan parla de l'andorranitat diu *que ha de ser exercida de tal manera que el beneficiari final de l'actitud sigui el propi país.*

La Montserrat Sans que va viure amb el poeta 18 anys, després de la mort de la seva dona, ens explica el vincle que va poder compartir amb ell, *els anys que vàrem conviure i els viatges que varen fer regularment a Andorra, els llocs que en Miquel preferia: la Vall*

d'Incles, el Serrat, els Cortals d'Encamp, Sant Miquel d'Engolasters... voltàvem molt per Andorra, pujàvem pels vols de maig quan les Grandalles omplien tots els prats de la vall, a en Miquel la vall tancada i recollida li donava una sensació de seguretat, preferia aquest horitzó aixecat i amb muntanyes que no pas una plana.

Potser Andorra era l'únic lloc que l'hauria pogut fer marxar del seu poble, Roda de Ter. *Poder visitar Andorra amb en Miquel conèixer-la a fons des d'aquesta seva admiració em va acabar encomanat aquest sentiment, ara hi vinc sovint per retrobar-me amb aquests espais que vàrem visitar junts.*

ANDORRA, POSTALS I ALTRES POEMES

Està datat al 1983 i fou publicat a Andorra la Vella per l'Editorial Serra Airosa, el 1984.

És un llibre excel·lent, encara que considerat una obra menor dins de la producció del poeta. Al pròleg ell mateix qualifica *Andorra, postals i altres poemes* de "diferent" i de "memòries". És un homenatge, una declaració i el reconeixement dels molts amors que Miquel Martí Pol sentia pel Principat.

Hem de tenir en compte que quan el poeta va escriure el llibre, ja feia temps que l'esclerosi el tenia prostrat i la malaltia de la seva dona ja estava en una fase molt avançada i irreversible. En aquesta situació, Andorra esdevé el record dolç i amarg dels temps feliços, de les vacances i l'oci amb la família i els amics.

És un llibre molt personal, molt íntim, poesia lírica que ens acostava al "jo profund de l'autor", un exercici biogràfic exhaustiu sense renunciar a la narració d'anècdotes ni als aspectes més històrics i més informatius de la seva estada al Principat, que ens porten de la poesia a la ideologia i la política.

El llibre ha assolit tres reptes:

1. Incorporació al poema de material autobiogràfic
2. Pren partit en la conflictiva relació literària entre el poeta i el paisatge
3. Opina sobre la preservació d'una identitat nacional, amenaçada per la migració, el turisme i la uniformització cultural.

Miquel Martí Pol resol la dicotomia entre el jo poètic i el jo autobiogràfic d'una manera molt encertada: dels 29 poemes del llibre, 17 són postals, descripció de la seva estada, mentre que els altres poemes són lírics.

Les postals són escrites en vers, plenes de noms propis: llocs, personatges i situacions; aquestes composicions són concebudes com un missatge exclusivament per deixar constància que vam estar en un lloc, i el protagonista més que el paisatge o la vista panoràmica som nosaltres; són instantànies d'un passat enyorable i venturós, amb una descripció precisa i detallada de moments viscuts.

Els poemes, per l'altra banda, abasten una gran gamma mètrica, amb temàtica festiva o trista predominant un jo emotiu.

POSTALS

La postal 1, parla de les cuixes de les turistes, en calça curta, invoca el gran Vincent del *Llibre de Meravelles*.

La postal 2 parla de feixes d'hortalisses i de tabac. Ens descriu com des del seu apartament contempla embadalit com un pagès arranja les feixes dels seus horts amb una admiració profunda per una vida rural *no sé si encara es viu/però el recordo/com una part important del paisatge/d'aquells captards suaus melangiosos,/en que la vall tranquil·la, s'adormia/molt lentament al flanc de la muntanya*.

La postal 3 acaba descrivint les muntanyes, *la bellesa/majestuosa d'uns indrets que encara/la mà de l'home no ha pogut malmetre/i el tornen, pròdigs, als seus orígens*.

La postal 7 ens descriu la impressió que li causa el tir al Gall a la Festa Major d'Arinsal *jo vaig trobar l'espectacle un xic barbar,/ i ho vaig dir , i encara ara me'n recordo Però els costums dels pobles de vegades/ son la part més auster del seu ésser/i s'han de respectar mal que no ens plaguin*.

La postal 8 parla de com el comerç de la capital, tot i el tràfec que comporta i ser el causant del "monstre" del "pop" que estén "tentacle d'asfalt", és també font de riquesa, de prosperitat, d'abundància com la del camió de fruita que el poeta admira a la postal 15.

A la postal 9 descobreix la permissivitat de la TV francesa i li fa plànyer la manca de llibertat de la franquista, però reconeix que *la caixa estúpida* ho és “arreu”.

A les postals 13 i 14 hi trobem la inspiració poètica que troba en les excursions familiars a la muntanya andorrana.

A la penúltima postal, la 16, ens expressa subtilment l'amor que sent per aquesta “segona pàtria” parla de l'Hotel com *una llar acollidora/ sense perdre cap tret del seu caràcter* una al·lusió que podem estendre al país sencer.

POEMES

Arribats en aquest punt se'm fa difícil triar de quins poemes us vull parlar. Com que no em puc estendre gaire més, en triaré dos i així us deixo amb ganes d'agafar el llibre per acabar de gaudir de la resta.

ANDORRA 1982 (Quasi elegia)

*Aquest monstre que creix i que en créixer es devora
també és Andorra. Des de qualsevol
balcó amb neguit de geranis i fúcsies,
o des de la finestra més remota
que només s'obre al buit del ciment i del vidre,
podràs, sol i de nit, si pares bé l'orella,
escoltar la remor de l'aigua que davalla
dels cims nevats, o sentir el vent que xiula,
desmesurat, pels còrrecs solitaris.
També és Andorra aquest gran pop que estén
uns tentacles d'asfalt per vulnerar silencis,
i el griu encisador i el gos desemparat
són també Andorra.*

*Torno d'un llarg exili de quietuds i et trobo
vehement i dispersa com abans i com sempre.
Cada pàtria es diu diversament. Transcorren*

*els anys sense fer cas de les nostres foteses,
cavem sense saber-ho la nostra pròpia tomba
i només per allò que estimem, tal vegada,
algú ens recordarà. Jo estimo molt Andorra,
l'Andorra que conec, amb tots els seus defectes,
que mai no assolirà la perfecció suprema,
però es perfà, tenaç. Estimo molt Andorra,
estimo el monstre, el pop, el griu que meravella,
l'Andorra de les fondes, solemnes placideses,
i la del foll traüt, sempre desmesurada.
Proclamo aquest amor, a més, amb veu ben clara:
vull que sigui la deixa que faig a aquesta terra
que per a mi ha estat sempre una segona pàtria*

El poeta proclama que Andorra es per ell una “segona pàtria”, es difícil poder anar més enllà. Recorda el lligam viscut al llarg dels anys amb la terra i amb els homes, amb la geografia i amb els amics, retrobar-se amb el record dels moments viscuts intensament a Andorra, amb tot el que representa per a ell és on té sentit el poema.

El poema no ens presenta una Andorra idíl·lica ni imaginària. El poema es una declaració d'amor a l'Andorra que és , i aquest és el valor mes preuat del poema, i li hem d'agrair al poeta que no falsegi la realitat , que l'estimi tal i com es. Andorra es “la remor de l'aigua”, els “cims nevats” o “el vent que xiula”, la natura agradós i també “aquest monstre que creix” “aquest gran pop que estén uns tentacles d'asfalt”

Miquel Martí Pol contrasta les dues Andorres, i les estima totes dues. El poema té dos paràgrafs. El primer és una descripció que lliga les dues Andorres, tradició (natura) i modernitat (la urbs que creix). El primer verb en primer persona obre el segon paràgraf i aquí trobem com el jo poètic s'identifica amb el territori. És el reconeixement de les transformacions viscudes.

CANÇÓ

*Si dic Andorra, dic
Tot el que me'n separa.
Escric des del recer
Que em faig amb les paraules,
El groc melangiós
Dels arbres m'acompanya
I son clars els contorns
Tan tendres de la tarda.
Si dic Andorra, dic
Tot el que me'n separa*

*Ai pluja pels camins
que escurça les distàncies
ai sol desmesurat
que els sentits embriaga,
ai vent de tots colors
amb cascavells de plata,
ai pluja, sol i vent
a la vall encalmada.
Si dic Andorra, dic
Tot el que me'n separa*

*Pel fastuós ponent
s'esbalcen els miratges
torno d'enlloc, cansat, tu sola m'acompanyes;
només la vall ens fa
de tornaveu amable.
M'aprenc i em desaprenc
En tot allò que em manca.
Si dic Andorra, dic
Tot el que me'n separa*

Aquest poema, recorda antigues formes de la poesia catalana. És un poema sobre les vivències compartides amb l'esposa, menciona tres vegades Andorra i dues quan diu La Vall. La primera estrofa ens dona l'estat d'ànim del poeta: recer, melangiós, tendres, mostra algú serè i pausat, situació perfecta per escriure. Diu l'hora, la tarda i la tardor *el groc dels arbres m'acompanya*, l'escena no es situa en cap lloc precís, només evoca vivències, emocions, sensacions, essència de pau.

La segona estrofa ens manté en un món d'impressions i percepcions, dominen els sentits, ja no trobem la tranquil·litat i l'harmonia. Comença amb la interjecció Ai i la repeteix 3 vegades, denota dolor, temor. Parla de 3 elements naturals "pluja", "sol" i "vent" i de la vall "encalmada".

La tercera estrofa, ens retorna a la tarda, ara fantàstica "fastuós ponent", la realitat és frustrant "torno d'enlloc" i es troba "cansat" encara que no està sol "tu sola m'acompanyes", tant sols la vall comparteix amb el poeta, amb el tu que l'acompanya. El poema ens parla de la possibilitat que el poeta veu de perdre la persona estimada i recorda dies inoblidables amb ella a Andorra. Les vivències compartides són amb l'esposa: Tu, companya del poeta, ara greument malalta. Tu: imatge del poeta sol. Tu imatge que el poeta té d'Andorra. Tu: imatge que el poeta té de la seva terra.

"si dic Andorra, dic tot el que me'n separa. Aquesta distancia té a veure amb el passat i l'actitud moderna que sap que el món ja no tornarà a ser rural, idíl·lic. És aquesta sinceritat que fa convincents tots els seus poemes naturals, "Tot allò que em manca és el que em separa d'Andorra. Que el separa d'Andorra?, la seva dona greument malalta, la imatge del poeta sol, la imatge que té d'Andorra i la que té de la seva terra.

Els últims versos que va escriure el poeta i tanquen "assaig de meditació" 2002, diuen *"això i res més. I ara que tornarà Andorra,/el vell que soc encara s'entendreix/perquè la tarda és un cadell que esbull/càlidament la vida, i per que tot/ el que vol s'ho pot dir amb una paraula/ que es repeteix somrient en veu baixa."*

L'Anna Zamora, recorda molt especialment la visita a l'Escola Andorrana de batxillerat de Miquel Martí Pol com "un acte especial, dels que romanen per sempre més dins de l'arxiu dels bons records...va ser l'actitud del poeta la que va fer possible que es creés aquesta atmosfera de seducció que convidava al recolliment... recordo el seu somriure

franc i sincer...disposat a compartir el seu temps amb joves estudiants.. . Vaig descobrir l'home que sap aprofitar els moments senzills..."

La Dolors, la seva esposa, va morir el mateix any en què es va publicar el llibre *Andorra, postals i altres poemes*.

En Miquel Martí Pol acaba el llibre així: *...aquest llibre s'acaba i no voldria cloure'l amb versos malenconiosos./Torno doncs, als primers versos del llibre,/al primer vers, per ésser més exacte;/ hi torno amb goig i amb la mirada encesa:/ recordo Andorra amb cuixes de turistes...*